

F.-P. van der Putten, *Corporate behaviour and political risk. Dutch companies in China 1903-1941* (Dissertatie Leiden 2001; Studies in Overseas History II, CNWS Publications CII; Leiden: Research School of Asian, African and Amerindian Studies, Leiden University, 2001, 287 blz., ISBN 90 5789 061 5).

Deze recensie is het gevolg van een misverstand, dus de recensent moet een beetje op zijn woorden letten. In 1996 publiceerde de auteur van deze Leidse dissertatie, Frans-Paul van der Putten, een interessant artikel in *Itinerario*, 'Small powers and imperialism: The Netherlands in China, 1886-1905'. Hij toonde daarin overtuigend aan dat het Nederlandse optreden ten aanzien van de rekrutering van contractarbeiders voor Deli en de regeling van het Nederlandse aandeel in de Bokseropstand Indemniteit een actiever, imperialistischer karakter had dan de toonaangevende auteur tot dusver, Van Dongen, vanuit zijn eenzijdig politieke imperialisme-opvatting geconcludeerd had.

Ha, dacht de recensent toen hem van redactiewege gevraagd werd Van der Puttens dissertatie over het Nederlands bedrijfsleven in China tussen 1903-1941 te bespreken, dat wordt spannend. Iets te gretig nam hij de eervolle opdracht aan. Het enthousiasme nam nog toe toen hij in het colofon onder de 'subject headings' achtereenvolgens 'China; imperialism; business history; multinationals' zag staan. Groot was de teleurstelling toen deze dissertatie voor meer dan driekwart uit een betrekkelijk traditionele, beschrijvende weergave van het wel en wee van het Nederlandse bedrijfsleven op de riskante Chinese markt bleek te bestaan. Deze dissertatie had beter door een bedrijfshistoricus gerecenseerd kunnen worden dan door een imperialismehistoricus. Maar de recensent had al te veel pagina's onderstreept om het boek met goed fatsoen te kunnen retourneren. Er zat niets anders op dan het helemaal uit te lezen.

Om nu toch tot een evenwichtige balans tussen waardering en kritiek te komen, worden de bovengenoemde vier 'subject headings' tot ijkpunten gekozen. Met deze 'subject headings' presenteerde het internationaal driftig aan de weg timmerende, Leidse Research Cluster History of European Expansion and Global Interaction of the Research School CNWS (zucht), één van de twee subsidiegevers in wiens reeks het boek verscheen, deze dissertatie immers aan de belangstellende maar argeloze lezer.

Allereerst een woord van waardering voor het feit dat deze dissertatie in het Engels gepubliceerd werd. Hoewel de Nederlandse investeringen in 1931 slechts anderhalf procent van de totale buitenlandse investeringen in China bedroegen, is de Nederlandse *case* vanuit vergelijkend perspectief, in het licht van de vele literatuur over de investeringen van grote westerse mogendheden, toch interessant genoeg voor een Engelstalige publicatie. Maar nu een nadere toetsing van de inhoud aan de hand van de vier 'subject headings'.

Dit boek gaat niet primair over China, de eerste 'subject heading'. China is weliswaar meer dan een decor. Maar of het nu om regeringsoptreden of consumentenboycots gaat, de Chinese activiteiten worden voornamelijk door de bril van de Nederlandse bedrijfsvoerders, op grond van hun bronnenmateriaal beschreven en geanalyseerd. Sommige passages in het boek hadden net zo goed over het Nederlandse bedrijfsleven in Latijns-Amerika tijdens dezelfde periode kunnen gaan.

Maar voor de recensent, een imperialismehistoricus, was de tweede 'subject heading', imperialisme, aanleiding voor de grootste teleurstelling. Dit begrip komt namelijk nergens in het boek expliciet ter sprake. Misschien heeft de recensent er een enkele keer overheen gelezen, maar in het register ontbreekt het begrip in elk geval. Dat is des te opmerkelijker omdat Van der Puttens hoofdconclusie impliciet buitengewoon relevant is voor de vraag in hoeverre er tussen 1903 en 1941 nog van westers imperialisme in China gesproken kan worden. Belangrijke auteurs menen van wel: in de eerste plaats Osterhammel in zijn bijdrage tot *Imperialism*

and after, een bijdrage die de auteur als een van zijn inspiratiebronnen noemt, en Cain en Hopkins in *British imperialism*, een invloedrijke studie die door de auteur niet geraadpleegd werd, maar die vanwege het belang van het Britse regeringsoptreden voor het Nederlandse bedrijfsleven zeker relevant is.

Het pikante is dat Van der Puttens conclusies eigenlijk impliceren dat er nauwelijks van westers imperialisme in China sprake was en zeker niet van een Nederlands imperialisme. De Nederlandse bedrijven die nauwe banden met Nederlands-Indië onderhielden, beperkten hun activiteiten tot de zogenaamde verdragshavens, met name Hongkong en Shanghai. In zoverre profiteerden deze bedrijven mee van wat men een defensieve, voornamelijk Britse vorm van imperialisme kan noemen, al zegt Van der Putten dat niet met zoveel woorden. Vooral de grote Anglo-Nederlandse multinationals, de Koninklijke/Shell gedurende de hele periode en Unilever na 1930, probeerden echter in het uitgestrekte, politiek turbulente binnenland een afzetmarkt voor hun producten te verwerven.

Aanvankelijk trachtten ze bij tegenwerking de Britse regering voor hun karretje te spannen — de Nederlandse regering werd in dit verband terecht nauwelijks van enige importantie geacht. Maar toen de Britse regering daar al snel voor terugschrok, in het belang van haar gevestigde belangen aan de kust, zochten ze een vorm van accommodatie met de plaatselijke machthebbers — eerst de Guomindang-regering en vervolgens de Japanse bezettingsautoriteiten. Dus goed beschouwd was er geen westers, Brits imperialisme in het grootste deel van China. Deze conclusie, die afwijkt van de bovengenoemde teneur van invloedrijke internationale literatuur, had niet de recensent, maar de auteur expliciet moeten trekken. Temeer omdat volgens hem de meeste grote westerse bedrijven met belangen in het roerige binnenland een zelfde accommodatiekoers volgden.

Over de derde 'subject heading', 'business history', gaat het boek zeker, al had er voor de volledigheid beter 'Dutch' aan toegevoegd kunnen worden. Want Van der Putten rekende de investeringen van de Koninklijke/Shell en Unilever tot de Nederlandse investeringen in China, hoewel deze bedrijven zich in politiek opzicht begrijpelijkerwijs op de Britse regering oriënteerden. Voor de volledigheid gaat het om de volgende door Van der Putten behandelde bedrijven die zich voor kortere of langere tijd op de Chinese markt bewogen: aan de kust de Nederlandsche Handel-Maatschappij, de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Java-China-Japan Lijn en de Nederlandsche Maatschappij voor Havenwerken, in het binnenland het Nederlandsch Syndicaat voor China dat zich op de spoorwegaanleg richtte, Philips en de genoemde multinationals Koninklijke/Shell en Unilever. Die laatste twee bedrijven dekken inderdaad volledig de laatste 'subject heading', 'multinationals'.

Van beide Anglo-Nederlandse bedrijven heeft Van der Putten terecht de meeste plaats voor de Koninklijke/Shell ingeruimd, de grootste, overwegend Nederlandse investeerder in China die gedurende de gehele onderzochte periode actief was in het binnenland. Daar zette het bedrijf een uitgestrekt verkoopnetwerk op om haar voornaamste afzetproduct, kerosine, soms in concurrentie, soms in samenwerking met de Amerikaanse Standard Oil Company, aan de man te brengen. Met 86 pagina's is dit hoofdstuk het langste en wat betreft de complexe, wisselende verhoudingen met de Britse, Chinese en Japanse autoriteiten inhoudelijk het meest interessante hoofdstuk van de dissertatie.

Het beknopte analytische slothoofdstuk over 'The response of Dutch companies to political risk in China' is ook de moeite waard, ofschoon, zoals gezegd, meer aandacht voor de vergeten 'subject heading' imperialisme de conclusies meer diepgang had kunnen geven. Voor de Nederlandse bedrijven die onder de Britse paraplu aan de kust opereerden was de vraag naar hun reactie op politieke risico's volgens Van der Putten eigenlijk irrelevant, omdat die nagenoeg ontbraken. Van de Nederlandse en Anglo-Nederlandse bedrijven die in het binnenland ope-

reerden, reageerden allen overwegend met accommodatie, waarbij het NSC en Philips zich uiteindelijk terugtrokken, terwijl de beide multinationals, evenals de meeste bedrijven aan de kust, het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog gelaten afwachtten. Kortstondige 'resistance', gevolgd door langdurige 'accommodation' en tenslotte 'sit tight and continue' was zo ongeveer het reactiepatroon ten aanzien van de politieke risico's in China.

Van der Putten heeft een goed gefundeerde, helder geformuleerde en relevante dissertatie geschreven. Voor een echte bedrijfshistoricus zal het bij vlagen fascinerende stof tot lezen bieden, vol 'ragfijn spel' van 'bovenbazen'.

Maarten Kuitenbrouwer

J. van Adrichem, *De ontvangst van de moderne kunst in Nederland, 1910-2000. Picasso pars pro toto* (Amsterdam: Prometheus, 2001, 583 blz., ISBN 90 5333 739 3).

De Duitse kunsthistoricus Erwin Panofsky (1892-1968) was van mening, dat met Picasso's *Les demoiselles d'Avignon* (1907) er een nieuwe fase in de kunstgeschiedenis was aangebroken, die zijn grond had in een vernieuwd besef van ruimte. Sinds de Renaissance hanteert de mens een modern ruimtebegrip, zo meende Panofsky: alles in het schilderij is gecomponeerd rondom een centraal verdwijnpunt, als uiting van een continue en homogene ruimtebesef, waarvan het schilderij slechts een willekeurige uitsnede is. Dit ruimtebesef stopt bij de verwrongen abstractie van *Les demoiselles*; hier openbaart zich iets nieuws, waarvan Panofsky de precieze dimensies nog niet kon ontwaren.

De inzichten van Panofsky zijn tekenend voor de moeite die kunsthistorici gehad hebben om het werk van Picasso te duiden. Weliswaar werd het werk van Picasso vrij algemeen erkend als een keerpunt in de geschiedenis van de kunst; denk aan de opzettelijke deformatie van de vrouwenhoofden in de *Demoiselles*, maar tegelijkertijd was er ook de onzekerheid om tot een goede interpretatie te komen. Dit hangt natuurlijk samen met een veel bredere artistieke revolutie die zich aan het begin van de vorige eeuw aftekende: het zoeken naar nieuwe manieren om de wereld te zien, in combinatie met de neiging bestaande conventies te verwerpen, stelde critici voor een niet geringe opgave. Het conflict tussen artistieke vernieuwing en de interpretatie daarvan vormt het onderwerp van Jan van Adrichems *De ontvangst van de moderne kunst in Nederland 1910-2000*, Picasso als *pars pro toto*. Zoals uit de titel blijkt, is de aanname achter dit boek dat het kubistisch werk van Picasso exemplarisch is voor de manier waarop de moderne kunst in Nederland publieke erkenning heeft gekregen.

De ontvangst van de moderne kunst in Nederland is vooral in methodisch opzicht een opmerkelijk boek. Kunstgeschiedenis is in de eerste plaats een object gerichte studie: het zwaartepunt van de meeste kunsthistorische analyses is gelegen in het duiden van schilderijen of van andere kunstvoorwerpen. Kunsthistorici kunnen zich bijvoorbeeld bezighouden met toeschrijving — is het wel echt een Rembrand? — of met het duiden van een voorstelling of het analyseren van de formele compositie van een schilderij. Uiteindelijk gaat dit terug op het interpreteren van het schilderij als object. Van Adrichem breekt met deze traditie, door Picasso niet aan de hand van diens oeuvre te bespreken, maar aan de hand van de vraag, hoe andere mensen op hem gereageerd hebben. Hij laat daarbij een zeer breed scala van mensen aan bod komen: kunstenaars, critici, theoretici, maar ook kunsthandelaars, adviseurs, verzamelaars en museumdirecteuren. Dergelijke innovatieve methodes hebben in de kunstgeschiedenis met name in de jaren zeventig opgang gemaakt, onder invloed van linkse tendensen in de wetenschap. Met name de 'kunsociologie' kreeg een plek binnen de kunsthistorische methodolo-